

זוג שאינו שומר הלכות נידה

תפסת מועט תפסת -

בדין תורה ובמנהג החכמים

- הקדמה
- תקנת השבים
- מיעוט באיסור
- הצלת הזולת מעברה חמורה
- מנהג שנתקבע להלכה
- סיכום: מן המקרה הפרטי אל מבט רחב יותר

הקדמה

בהיותי רב משיב בקו ההלכתי של ארגון "צהר", עולות שאלות שיש בהן לפעמים עניין גם מעבר למקרה הפרטי שנשאלתי עליו, כגון השאלה הבאה:

בני זוג חילוניים שנישאו לפני כמה חודשים אינם מקפידים על הלכות נידה. האישה גלשה במרשתת (אינטרנט), ומצאה שיש הבדל בין ההלכה המקובלת כיום, שעליה דיברו אתה בהדרכה ברבנות לפני החתונה, לבין דין תורה, שלא סיפרו לה עליו. ונפשה בשאלתה. היא רוצה לשמור הלכות נידה, אלא שלדעתה, אין סיכוי שבעלה ישתכנע ויתרצה לשמור על דין שהוא מדרבנן, ולכן אינם מקפידים על הלכות נידה, אך היא סבורה שיש בכוחה לשכנע אותו לשמור על דין תורה, ולזה היא רואה סיכוי משמעותי. האישה סיפרה גם שחברה דתייה שלה עשתה שאלת רב אודותיה, והרב אמר שאינו רואה שום טעם בשמירה על דין תורה בלבד, ושעליה לשמור על דין ההלכה המקובלת, ושם היא ובעלה אינם מסוגלים לזה, זה עניינם, והוסיף שאסור לה לטבול לפי דין תורה, ואם טבול, טבילתה תהא בגדר "טבילה לבטלה". הכול או לא כלום. ונשאלת השאלה: מה דין זוג זה? והאם אין טעם בשמירה רק על דין תורה?

וזו התשובה שהשבת:

ראשית כול, יש להצטער על מעשיהם, ושאיפתנו ותפילתנו לבורא עולם שכל בית ישראל יקפידו על קלה כחמורה, וינהגו כחומרה שהחמיר ר' זירא, כמקובל בהלכה בקרב פוסקי כל הדורות, גם כשהדבר קשה וגם כשצריך להתאמץ. עלינו להיות "גיבורי כוח עושי דברו" של הקב"ה ולשמור על ההלכה, שהיא דבר השם בעולם.

בכל אופן, בנידון דידן, כדי לצמצם את הדין ההלכתי, נניח שמדובר באישה שבין סיום הדימום האחרון לתחילת הדימום הבא, עברו יותר מאחד עשר ימים, שלפי שיטות רבות, היא בגדר נידה מדאורייתא¹ בשבעת הימים הראשונים שלאחר תחילת הדימום הנוכחי, ולכן היא מבקשת לשמור על דין תורה בלבד, דהיינו להיות אסורה לבעלה רק בשבעת הימים שמתחילת הדימום (בהנחה שהדימום הסתיים בתוך שבעת הימים). בלילה השמיני (מתחילת הדימום), תוכל לטבול ולהיטהר, מבלי שתספור שבעה ימים נקיים מתום הדימום.²

ואכן, לכאורה, לפי ההלכה המקובלת בידנו, יש להסביר לבני הזוג שייקוב הדין את ההר ושההלכה היא כמנהג שנתקבל על ידי פוסקי ישראל, ועליהם לעשות כל מאמץ להקפיד על ההלכה כלשונה, ועליה לשכנע את בעלה לשמור גם הוא על ההלכה. ברם, דא עקא, בשלב זה אין בכוחה להשפיע על בעלה להקפיד על ההלכה כראוי, ועל מצבים כגון אלו, כבר אמרו שהאדם צריך להיות לא רק צודק אלא גם חכם. לכן, צריך למצוא דרך הלכתית מתאימה במקום שבני הזוג עוברים בפועל על איסור כרת של נידה, ל"בלתי יידח ממנו נידח".

נראה להצביע על ארבעה צדדים הלכתיים לפתוח פתח בשאלה הלכתית חמורה זו, שיש בה איסור כרת: מצד "תקנת השבים", מצד מיעוט באיסור, מצד אומרים לו לאדם "חטא חטא קל" כדי להציל אותו מחטא חמור, ומצד שמדובר בהלכה שיסודה במנהג. במאמר זה אפרט את הצדדים השונים.

1 לדין טומאות הנידה והזבה מן התורה, ראה ויקרא טו, יט-לא. לפסיקת ההלכה, עיין טור ושולחן ערוך, יורה דעה, סימן קפג, ובנושאי הכלים על אתר. להסבר מפורט של הדינים מן התורה ומדרכינה והמנהג (נידה, זבה גדולה, זבה קטנה, תקנת רבי בשדות וחומרת ר' זירא) והיחס ביניהם, ראה הרב אלישיב קנוהל איש ואשה (מהדורה שנייה, התשע"ו), עמ' 217-228.

2 הערת העורך: שאלת ההקלה בדיני טהרת הנידה תוך הבחנה בין דין תורה לדין שמדרכינה והמנהג, עלתה בשנים האחרונות בסוגיית העקרונות ההלכתיים, ראה לדוגמה: דניאל רוזנק להחזיר טהרה ליושנה (התשע"א); וכנגדו ראה הרב אריה כ"ץ "חומרת בנות ישראל בזמן הזה" אמונת עתיך 95 (ניסן התשע"ד). שו"ת מנחת שלמה תניינא, סימן עב (ענף א, אות ב) דן בכעין זה, וכתב שגם תקנת רבי בשדות נקראת "מנהג", וכן בדברי ה"גליא מסכת" (שו"ת, חלק א, יורה דעה, סימן ד, צ ע"ב) המובאים בהמשך המאמר. וראה להלן בהע' 17. תודתי לתלמידי היקר ר' שלום כהן על הערתו בסוגיית ביטול מנהג שנתקבע להלכה, שמאמר זה מיוסד עליה.

תקנת השבים

בעל שו"ת בית אבי נשאל בעניין דומה,³ כשאישה חזרה בתשובה ובעלה עדיין פורק עול תורה, והאישה מבקשת לשמור רק על דין תורה. וזה לשונו (חלק ג, סימן קכח):

וגדולי רבותינו בעלי הש"ע לא חפשו שום קולא בזה, והלכה זו נתקדשה בישראל בכל הדורות, ונבנה עליה כמה הלכתא גבירתא נטועים כמסמרות מגדולי הדורות, וזהו יסוד קדושת ישראל. לכן קשה מאוד לחפש קולות אפילו בהוראת שעה, רק בתורת עצה לתקנת השבים יש לצדד, אבל לא בתורת פסק,⁴ כי ירא אנכי שלא אכזה ח"ו בגחלתן. כי בתורת הוראה מבואר בש"ס הוריות ד"ג: הורו בי"ד לעקור... אך למען תקנת השבים יש לעיין בזה.

היינו, יש להבחין בין פסיקת הלכה לבין נתינת עצה. ההלכה היא שאין לנו שום רשות ויכולת לעקור את חומרת ר' זירא, משום שהתקבלה על ידי "גדולי רבותינו... ונתקדשה בישראל בכל הדורות", אבל בתורת עצה, ניתן לומר לבני הזוג שהאישה יכולה לשמור רק על דין תורה באופן זמני, "עד אשר יערה עליו [=על בעלה] רוח ממרום לשוב בתשובה". והטעם להיתרו לתת עצה לבני הזוג (שלא בתורת הלכה) הוא "תקנת השבים". ברם, נראה מדבריו שרק אם יש סיכוי שהבעל יחזור בתשובה במשך הזמן, מותר לעשות כן, שהרי כתב לרב ששאל אותו:

ולכן אם יש להאשה הנזכרת סיכויים שתוכל להשפיע על בעלה במשך הזמן לשמור על פתחי נידה, אזי אפשר שיש מקום לצדד להקל, וגדולה עבירה לשמה... ולפי שכל כוונת כת"ר הוא לשם שמים, להיות מן המזכים להוציא יקר מזולל, יש לקוות שיביא בזה תועלת להכשיר משפחה אחת בישראל, ועל בינתו אשען, שבודאי בזמן קצר יתנהגו ככל בית ישראל, דבלא זה אינו כדאי. וד"ל. וחלילה וחלילה להקל אפילו במנהג שכבר נהגו בית ישראל.

אמנם מן הלשון "אינו כדאי", משמע שלא ראוי להקל בזה, אם אין סיכוי שהבעל יחזור בתשובה. מכל מקום, אין כאן איסור מוחלט, וכל זמן שיש סיכוי שיתקן הבעל את דרכיו, מפני "תקנת השבים", יש להתיר לאישה לעבור על איסור שהוא רק מדרבנן.⁵

3 בספר טהרת הבית, חלק ב (התש"נ), עמ' לב, מזכירו הרב עובדיה יוסף זצ"ל.

4 ההדגשות במובאות כאן ובהמשך הן שלי (דב"ז).

5 ואף הלשון "וד"ל" צריך עיון, למה כוונתו, ושמה כוונתו לומר שיש מקום להקל אף כשידוע שלא יתנהגו ככל בית ישראל במשך הזמן, אלא שלא רצה לכתוב כן בפירוש מפני הפתח המסוכן שיש בדבר זה. וצריך עיון.

סייעתא לדבר, שמפני תקנת השבים, ניתן להקל באיסורים שהם מדרבנן כדי למנוע חטא חמור יותר, ניתן למצוא בדברי הרמב"ם. בניגוד לדין האוסר על מי שנטען על השפחה לישא אותה (משנה תורה, גירושין, פרק י, הלכה יד), הרמב"ם פוסק בתשובותיו שיש להתיר למי שנטען על שפחתו לישא אותה לאישה אחרי שישחררנה. וזה לשונו (שו"ת הרמב"ם, סימן ריא):

או ישחררנה וישאנה לאישה, אע"פ שיש בזה כעין עבירה... ועשינו זאת מפני תקנת השבים, ואמרנו: מוטב שיאכל רוטב ולא שומן עצמו. וסמכנו על דבריהם ז"ל: "עת לעשות לה' הפרו תורתך". ומסייעין לו לישאנה בעדינות וברוך, ויקבעו לו מועד לישאנה או להוציאה, כמו שעשה עזרא ע"ה. והאלוהים יתעלה יתקן קלקולנו, כמו שהבטיח: "ואסירה כל בדיליך". וכתב משה.

היינו, חרף האיסור המוטל על הנטען על השפחה לישא אותה, הותר לו לישא אותה מפני "תקנת השבים". הסיבה לכך היא דרשת חכמים על הפסוק "עת לעשות לה'". וכשם שהתירו לכתוב את התורה שבעל פה על אף האיסור לכתוב אותה, משום שמא תשתכח תורה מישראל (תמורה יד ע"א ועוד).⁶

ואם כן, בנידון דידן, כדי להציל את בני הזוג מן העברה, יש מקום להקל להם בעניין זה, כמו שכבר הקל במקרה דומה בעל שו"ת בית אבי הנזכר לעיל כשיש סיכוי שבמשך הזמן ישובו בתשובה, וכמו שראינו בתשובת הרמב"ם, שבמקום שיש "תקנת השבים", ניתן להקל באיסורים מדרבנן.

מיעוט באיסור

ר' עקיבא איגר, בחידושי ל"שולחן ערוך" (יורה דעה, סימן קפא, סעיף ו), כותב שיש עדיפות לאישה המקיפה את ראש האיש, כשאלו לא הייתה מגלחת אותו, היה מגלח בעצמו, והיה עובר על שני לאווין, מקיף וניקף, ואילו כשהאישה מגלחת אותו, כיוון שאיסור הקפת הראש אינו חל עליה, היא מסייעת לצמצום העברה ומצילה את האיש מאיסור מקיף (והוא עובר רק על איסור ניקף). ניתן ללמוד מדבריו שאמנם האישה עוברת עברה, אך היא מסייעת להמעטת העברה, יש מקום להעדיף שהיא תעבור עברה משיקיף האיש ויעברו שתי עברות.

6 ונראה שהרמב"ם, לשיטתו בעניין כלכלת תאנים, שתידון בהמשך, שמתיר לעשות איסור קטן, לשחרר אותה ולשאתה לאישה, כדי שלא ייעשה האיסור הגדול, ובלשונו: "מוטב שיאכל רוטב ולא שומן עצמו".

לפי זה, יש מקום להשיב לאישה השואלת, שעליה למעט מן העברה ולהסתפק בקיום דין תורה, אף על פי שעדיין היא עוברת על איסור מדרבנן או על המנהג, וזאת כדי להציל את עצמה ואת בעלה מאיסור כרת מן התורה.⁷

הצלת הזולת מעברה חמורה

בסוגיות אחדות, הראשונים דנים בשאלה אם מותר לומר לאדם לחטוא חטא קל כדי להציל את חברו מאיסור חמור ומתי מותר לעשות כן. ומצאנו בדברי בעלי התוספות שלוש שיטות ראשונים עיקריות:

א. בשם רבנו תם, מצאנו שרק במקום שהאדם בעצמו הוא הגורם של האיסור,⁸ כדי להציל את חברו מאיסור חמור, מותר לאדם לעבור עברה קלה. כך למשל מותר לחבר לומר לעם הארץ "מלא כלכלה זו תאנים מתאנתי" (לדעת רבי בתוספתא, מעשרות ב, ה. וראה עירובין לב ע"ב), ומותר לעם הארץ לאכול מן התאנים, ואינו צריך לעשר, משום שהחבר יפריש על תאני עם הארץ. אף על פי שהחבר יעבור עברה קלה ויפריש "שלא מן המוקף" (משום שחובה להפריש סמוך לפירות ולא בריחוק מקום), כדי

7 אם כי, יש להעיר שר' עקיבא איגר אמר את דבריו בדרך עיון, ולא ברור שהיה פוסק כן הלכה למעשה. רעיון דומה כותב ה"תפארת שמואל" (בבא מציעא, פרק ה, סימן מב, אות ג): "דהיכא שידוע שבלאו הכי מלווה ברבית, דשרי ליקח הימנו למחצית שכר, שהרי יכולין לתת כוס יין לנזיר היכא שיכול ליקח בעצמו... ואפשר יש להתיר להיכא דאדרבה מצילו מרבית דאורייתא ומביאו לרבית דרבנן, ומציל אף הלווה, דאולי לא יכול ללוות במקום אחר ברבית ע"י ישראל. ודו"ק". משמע מדבריו שלא רק צמצום במספר העברות אלא גם באיכותן (להימנע מאיסור מדאורייתא באמצעות איסור מדרבנן) יש מקום להתיר. ברם, על דברי ר' עקיבא איגר, כותב ה"שדי חמד" (חלק ב, מערכת כללים ג-ח, מערכת וא"ו, כלל כו, מהדורת פריעדמאן, ניויארק, התשכ"ב, עמ' 307): "והתירוץ דחוק בעיני, דאיך נתיר לה לעשות איסור דרבנן מפני זה?! דמלבד דיש לומר: אין אומרים לו לאדם חטא כדי שיזכה חבריך... והאמת, שאם היינו יודעים בבירור שאם היא לא תגלחנו, יגלח בעצמו, אפשר היה לומר דמוטב שתעשה היא איסור דרבנן, ולא יעשה הוא איסור תורה. וצריך לעיין בזה בגוף הכלל. אך, מי יימר דאם לא תגלח אותו, הוא יגלח בעצמו, דילמא יתגלח ע"י עכו"ם ולא יסייע בעצמו?". משמע מדבריו לעניין נידוננו שאם יש סיכוי שישמרו על חומרת ר' זירא, אין מקום להקל להם כלל, ברם "אם היינו יודעים בבירור" שאם לא יקפידו על חומרת ר' זירא, לא יקפידו גם על דינא דאורייתא, משמע שגם הוא יודה שיש להקל להם לקיים את דין תורה בלבד. ולכאורה בנידוננו, שאומרת האישה שהיא ובעלה אינם מקפידים אף באיסור כרת, גם ה"שדי חמד" יודה. דבריו של ר' עקיבא איגר הובאו על ידי הרבה מן הפוסקים, ודגמת ה"שרידי אש" (שו"ת, חלק ב, סימן ט). לפי דבריו, במקום שמתכוון למצווה, אין בזה משום איסור "לפני עיור", ובנידוננו, שהאישה מתכוונת למצווה שפיר יש מקום להקל. וראה גם שו"ת מנחת שלמה (חלק א, סימן לה, ועוד). חזיון אחר לחובה למעט באיסור עולה מן התלמוד (סוטה מח ע"א): "אמר רב יוסף: זמרי גברי ועני נשי - פריצותא; זמרי נשי ועני גברי - כאש בנעורת. למאי נפקא מינה? לבטולי הא מקמי הא". וברש"י שם, ד"ה לבטולי, אומר: "אם אין שומעין לנו לבטל את שניהם, נקדים לבטל את זה שהוא כאש בנעורת". כלומר, מדובר בעיקרון, שלעתים יש להבליג על איסור קל כדי לשמור על איסור חמור. ראה: רמב"ן, שבת ד ע"א, ד"ה וכי אומרים; רשב"א, שם, ד"ה הא דאמרין.

להציל את עם הארץ מאכילת טבל, שהיא עברה חמורה יותר. ברם, כשהאדם אינו הגורם לחטאו של הזולת, אסור לחטוא חטא קל כדי להציל אותו.

ב. ר"י סבור שההבחנה היא בין מי שפשע לבין מי שלא פשע. בעניין מי שהדביק פת בתנור, לא התירו לאדם לרדות אותה, על אף שרדיית הפת אסורה רק מדרבנן, משום שמי שהדביק פת בתנור פשע וחילל שבת, לכן לא התירו לו. לעומת זאת, אם מדובר במי שלא פשע, כמו בעניין מצורע או זב ששכח ולא הביא את כפרתו קודם לתמיד, מותר לכוהנים לעבור על עשה דהשלמה,⁹ כדי לאפשר למצורע או לזב לאכול קרבן פסח בזמנו, מפני שלא פשעו. אמנם מצאנו לפי ר"י שגם אדם פושע העושה חטא, עדיין ניתן לדון אותו כאנוס, ויש מקום להתיר לעשות עברה קלה כדי להצילו מעברה חמורה. כך, בנוגע לשפחה שנהגו בה מנהג הפקר וכפו את רבה לשחרר אותה, שכיוון שהשפחה הייתה להוטה אחרי הזנות ומחזרת אחריהם, יש לראות במי שהיו עמה אנוסים, ולכן מותר לשחרר אותה כדי להציל את הבריות מאיסור. הסבר אחר להיתר לשחרר שפחה, משום שעל ידי כך תוכל לקיים מצוות פרייה ורבייה, שהיא מצווה גדולה. לכן, גם ר' אליעזר, שחרר את עבדו כדי להשלים מניין, משום שמדובר במצווה של רבים.¹⁰

ג. הריב"א סבור שההבחנה קשורה לשאלת הזמן. כשעדיין לא נעשה מעשה האיסור החמור, יש מקום לעשות איסור קל כדי למנוע איסור חמור. לכן, בהדביק פת בתנור, שכבר עשה את העברה החמורה, לא התירו לו לעשות עברה קלה. לעומת זאת, כשעדיין לא נעשה האיסור החמור, כמו למשל כשחבר אומר לעם הארץ "מלא כלכלה זו", ועדיין לא אכל עם הארץ מן הכלכלה, מותר לחבר להפריש ממנה שלא מן המוקף, ולעשות עברה קלה כדי להציל את עם הארץ מעברה חמורה.¹¹

להלכה, סברתו של ר"ת הובאה על ידי הרשב"א בכמה מקומות,¹² ואף ה"בית יוסף" (אורח חיים, סוף סימן שו) הביא תחילה את דברי הרשב"א, ולאחר מכן כתב את סברת ר"י וריב"א, וחלק על הרשב"א בעניין הצלה בפיקוח נפש רוחני.¹³ הרשב"א נשאל בעניין

9 ראה פסחים נח ע"א, וברש"י שם, ד"ה עליה: "על תמיד של שחר השלם כל הקרבנות, ולא תשלימם על תמיד הערב, דלאחר תמיד הערב לא תקריב קרבן".

10 ראה: שבת ד ע"א, תוספות, ד"ה וכי; עירובין לב ע"ב, תוספות, ד"ה ולא ליעבד; חגיגה ב ע"ב, תוספות, ד"ה כופין; גיטין מא ע"ב, תוספות, ד"ה כופין; בבא בתרא יג ע"א, תוספות, ד"ה כופין את רבו.

11 ראה: שבת ד ע"א, תוספות, שם; פסחים נט ע"א, תוספות, ד"ה אתי עשה.

12 שו"ת הרשב"א (המיוחסות לרמב"ן), סימן רה וסימן רנב; שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן קכז; שם, חלק ז, סימן רנז. וראה דיון בדבריו בשו"ת נודע ביהודה תניינא, אבן העזר, סימן לז.

13 ראה: הרב שאול ישראלי "פיקוח נפש בסכנה רוחנית" תחומין ב 27 (התשמ"א); הרב אברהם שרמן "הלכות פיקוח נפש בסכנה רוחנית" תורה שבעל פה כה [עמ' צד (התשמ"ד); הנ"ל, "חובת החקיקה

מי ששלחו לו בשבת שבתו הוצאה מביתו על ידי ישראל משומד בכוח הזרוע כדי להוציא אותה מכלל ישראל, והשאלה היא אם מותר לו לשים לדרך פעמיו בשבת, פן יפחידוה ותשתמד, והדבר כרוך בחילול שבת, כגון יציאה מחוץ לתחום ועוד. הרשב"א התלבט בשאלה זו, משום שאימץ את סברת ר"ת, שדווקא כשהאיסור החמור נגרם על ידו ממש, כמו בכלכלת תאנים הנזכרת לעיל, אבל לא בעניין אחר. לכן, אסור לחלל שבת כדי להציל אותה. נמצא שהרשב"א אינו מכריע בעניין זה בבירור, והוא מסיים את דבריו בלשון זו: "ועוד, צריך תלמוד עד שיעמוד הדבר על בוריו". לעומתו, ה"בית יוסף", בעקבות סברת הר"י, כותב שיש להציל אותה, משום שאינה פושעת, מה גם שיש כאן מצווה גדולה, שלא תשתמד. ולא עוד, אלא שה"בית יוסף" מחדש שצריך לכפות את האב ללכת ולהציל אותה: "דלגבי שלא תשתמד ותעבור כל ימיה חילול שבת, אמרינן: איסורא זוטא הוי". בעקבות זאת, נפסק ב"שולחן ערוך" (אורח חיים, סימן שו, סעיף יד):

מי ששלחו לו שהוציאו בתו בשבת להוציא אותה מכלל ישראל, מצווה לרוץ לדרך פעמיו להשתדל בהצלתה, ויצא אפילו חוץ לג' פרסאות. ואי לא בעי - כייפינן ליה.

משמע מדבריו שבמקום שמדובר בעברה גדולה, כשהאדם עצמו אינו פושע להכעיס, לא רק שמותר לעבור עברה קטנה כדי להינצל מן העברה הגדולה, אלא שגם בית דין אמורים לכפות אותו לעשות את העברה הקלה כדי להציל מעברה חמורה.

הרמב"ם פוסק בעניין כלכלת התאנים שמותר לחטוא חטא קל כדי להינצל מחטא חמור (משנה תורה, מעשר, פרק י, הלכה י):

ואם אמר החבר לעם הארץ ללקט לו, ושמע חבר אחר - הרי החבר אוכל, ואינו צריך לעשר, שאין החבר מוציא דבר שאינו מתוקן מתחת ידו, וחזקתו שהפריש עליהן ממקום אחר. אע"פ שלא נחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף, כדי לסלק המכשול מלפני עם הארץ - תורמין.

הדתית וישומה על פי ההלכה" תחומין ה 366 (התשמ"ד): הרב יצחק זילברשטיין "איומה של נערה בהתאבדות כעילה לביצוע הפלה" ספר אסיא א 205 (התשמ"ו); הרב ישראל מאיר לאו "גרות לשם אישות" תורה שבעל פה כט [עמ"נ] נב (התשמ"ח); נחום רקובר "חטא כדי שתזכה אתה או חברך" תחומין יב 107 (התשנ"א), וראה שם הדיון בדעת הרמ"א, וכן בשו"ת מנחת אשר, חלק א, סימן כא, אות ד; הרב שלמה משה עמאר "נתינת תעודת כשרות למסעדה הפועלת בשבת" בית הלל ז [עמ"נ] עב (התשס"א); הרב דוד לאו "היתר איסורים לצורך מצות פרו ורבו" תחומין כג 231 (התשס"ג). על המאמר האחרון, אפשר להוסיף בצ"ע, שמא כשם שניתן לבטל איסור מדאורייתא, שמא יש לדון אף בביטול חומרת ר' זירא. ואכמ"ל. ראה גם: הרב אשר סבג "פיקוח נפש רוחני" צהר לט 55 (התשע"ו).

ובעניין מי שהדביק פת בתנור (משנה תורה, שבת, פרק ט, הלכה ה), הוא פוסק שהתירו לו לרדות את הפת קודם שתיאפה ויבוא לידי איסור עשיית מלאכה בשבת.¹⁴

והנה, בנידון דידן, לכאורה, לדעת ר"ת, האישה ואיסור נידה הרוכץ עליה הם הגורמים לה ולבעלה להיכשל באיסור כרת מן התורה, ולכאורה יהיה מותר לה לעשות עברה קלה ולעבור על דין מדרבנן כדי להציל את עצמה ואת בעלה מעשיית איסור חמור, שהיא היא הגורמת. לדעת ר"י, יש לדון בשאלה אם להחשיב את האישה כפושעת, כיוון שאינה יכולה לשכנע את בעלה להישמר מאיסור נידה כדת וכדין, והיא ובעלה עוברים בפועל על איסורי נידה החמורים מן התורה. ברם, יש מקום לומר שהאישה אינה פושעת, אלא אנוסה היא, בפרט שהיא רוצה לקיים דיני נידה, ואף שמא יש לדון אותם כאנוסים לפי רוח השעה והזמן, וכאותם שנכשלו על ידי השפחה. ולדעת ריב"א, יש לומר גם שעדיין לא נעשתה העברה על דאורייתא בשעה שתשמור לפחות דין תורה, ובוודאי כשמדובר בעברה חמורה שיש בה איסור כרת, יש למצוא דרך להקל עליהם, כמו בשפחה ששחררו אותה. ואף לדעת הרמב"ם, נראה שמותר לה לסלק את המכשול, איסור נידה החמור, באמצעות שמירת דין תורה בלבד.

לאור האמור לעיל, נמצא שגם בנידון דידן, נכונו שיטות הראשונים הנזכרות לעיל, ואומרים לו לאדם "חטא חטא קל" כדי להציל אותו מחטא חמור, ונראה שיש להציע להם לשמור רק האיסור שמדין תורה.¹⁵

מנהג שנתקבע להלכה

יש מקום לדון בשאלה מהו שורש החיוב לקיים את דינו של ר' זירא כיום. מלשון הרמב"ם, עולה שהחיוב לנהוג כר' זירא הוא מכוח המנהג, שהרי הוא כותב (משנה תורה, איסורי ביאה, פרק יא, הלכה ד):

14 כאמור לעיל, גם בעניין מי שנטען על השפחה.
15 שכן מדובר כאן בשיעברו על איסור נידה, אם לא ישמרו רק דין תורה. וראה גם: שו"ת הריטב"א, סימן קעט; שו"ת התשב"ץ, חלק ב, סימן נג, וחלק ג, סימן לז בסופו; שו"ת בית יוסף, דיני כתובות, סימן א; שו"ת בית יעקב (לר' יעקב בן שמואל מצויזמר), סימן פח; שו"ת חתם סופר, חלק א, אורח חיים, סימן קמה; שו"ת דברי חיים, אורח חיים, חלק א, סימן ז; שו"ת מלמד להועיל, חלק ב, יורה דעה, סימן נב; שו"ת משפטי עוזיאל, חלק ד, חושן משפט, סימן יג; שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, סימן ל; שם, אבן העזר, חלק א, סימן יט; שו"ת איגרות משה, אורח חיים, חלק א, סימן קטז; שו"ת מים חיים, חלק ב, אבן העזר, סימן לה; שו"ת ציץ אליעזר, חלק ו, סימן ג, וחלק ז, סימן סה; שו"ת יביע אומר, חלק ד, אבן העזר, סימן ד, וחלק ו, יורה דעה, סימן ג.

ועוד החמירו בנות ישראל על עצמן חומרא יתירה על זה, ונהגו כולם בכל מקום שיש ישראל שכל בת ישראל שרואה דם, אפילו לא ראתה אלא טיפה כחרדל בלבד, ופסק הדם - סופרת לה ז' ימים נקיים, ואפילו ראתה בעת נדתה.

לעומת זאת, יש פוסקים שנראה מלשונם שמדובר בחובה הלכתית שנתקבעה להלכה מעבר למנהג. וכן נראה מלשון הרי"ף שכתב (רי"ף, שבועות ד ע"א בדפי הרי"ף): "עבדו רבנן הרחקה יתירה, והנהגו בנות ישראל למיעבד כרבי זירא". משמע מדבריו שחומרה זו נעשתה הלכה על ידי הפוסקים, ואף בלשון הריטב"א (נידה סו ע"א, ד"ה אמר ר' זירא): "ועשו אותה תקנה, ופשט איסוריה בכל העולם, ואין כח לבטלה ולא להקל בה כלל".

ההבדל בין השאלה אם יש להקפיד על החומרה דר' זירא (ותקנת רבי בשדות) מכוח המנהג או בשום שכן נקבעה הלכה, משפיע לכאורה על השאלה אם ניתן לבטל את המנהג ולחזור לדין תורה במצבים מסוימים. כי אם נאמר כדברי הרמב"ם, שמדובר במנהג, כבר כתבו הראשונים שניתן להתיר מנהג באופנים מסוימים.¹⁶ ברם, אם נאמר שמנהג זה נקבע להלכה, הרי שכדי להתיר אותו, צריך לכאורה שיעשה הדבר על ידי בית דין גדול מחברו בחכמה ובמניין. דהיינו, קשה יותר להקל בחומרה זו. ואכן כך עולה גם מדברי רבים מן האחרונים,¹⁷ אלא שאפשר לומר שגם אם נקבע מנהג זה להלכה, דיו לבא מן הדין להיות כנידון, ובמקום שניתן להתיר מנהג, ניתן גם להתיר את ההלכה הבאה מכוחו.¹⁸

16 מצאנו דרכים אחדות להפסיק לנהוג כמנהג: א. ניתן להתיר מנהג באמצעות התרת נדרים, ראה רא"ש, פסחים, פרק ד, סימן ג; ב. אם נדר האדם בשוגג, כתבו התוספות (פסחים נא ע"א, ד"ה אי אתה) שאינו צריך אף התרת נדרים כדי לבטל את המנהג. תודתי לתלמידי ר' שלום כהן על הערה זו (וראה גם שו"ת שאילת יעבץ, חלק ב, סימן טו). ושמא יש לומר אף לגבי עקרות הלכתית שיש כאן קבלה בטעות, ואילו ידעו בנות ישראל שחלק מנכדותיהן לא תוכלנה להרות וללדת ילדים עקב כך, אפשר שלא היו מקבלות על עצמן באופן גורף את חומרת ר' זירא. וגם אם אין כאן טעות, עדיין ניתן להתיר את האיסור בהתרת נדרים, כנזכר לעיל; ג. אם עדיין לא פשט המנהג בכל ישראל, יש מקום להתיר את הנדר, כמו שכתב הרב עובדיה יוסף זצ"ל (שו"ת יחוה דעת, חלק א, סימן יב) בעניין אכילת קטניות בפסח, שמי שנוהג שלא לאכול קטניות בפסח יכול לבטל את מנהגו בעלייתו לארץ, משום שהוא בגדר יחיד שנהג מנהג זה בהיותו בגלות, ולכן בחזרה לארצנו יש פתח להתירו, ואף לגבי חומרת ר' זירא, שלא פשטה בכל ישראל, לא בדורו, כמו שמעידה הגמרא, וגם לא בדורות שאחריו, כמו שאנו רואים למשל אצל אחינו יהודי אתיופיה, ששמרו עד הדורות האחרונים רק על דין תורה, יש מקום לדון את כולם כיחידים. וצריך עיון.

17 ראה למשל דבריו החריפים של הגרש"ז אויערבך זצ"ל בשו"ת מנחת שלמה תניינא, סימן עב, אות ג (וראה להלן בהע' 19). וראה שו"ת איגרות משה, אבן העזר, חלק ב, סימן יח (ונראה שהוא רומז שניתן להקל כדינא דאורייתא במקום פרייה ורבייה. ואכמ"ל), עד כדי כך שבשו"ת אור לציון, חלק א, יורה דעה, סימן ו, אף התיר לאישה לשקר לבעלה ולאסור עצמה בחינם (יומיים, במקרה שהוא דן בו), כדי שלא לסטות מחומרת ר' זירא. ולעניות דעתי, צריך עיון אם נכון לדבוק בחומרת ר' זירא נגד איסור שקר וביטול עונה.

18 שהרי גם לגבי בני ביישן, כתבו הפוסקים שניתן היה להתיר את מנהגם באמצעות התרת נדרים, ומי לנו גדול מר' יוחנן, שפסק להם שאסור ללכת ביום השוק בגלל המנהג, ואף על פי שר' יוחנן פסק להם כן

ואכן, בשו"ת גליא מסכת (חלק א, יורה דעה, סימן ד, צ ע"ב), מחפש "איזה נטיות קולא לפתח תקוה לבית ישראל בעסק שאלות כתמים, אשר יפול בלב המורה להסתפק במראיתו, ובפרט אם השאלה בימי ליבונה וספירת נקיים". לכן הוא כותב שיש לחלק בין תקנה שתוקנה באופן מוסדר על ידי ועד חכמים, שהיא מחייבת את כל ישראל, לבין מנהג עממי שנתפשט, שעל אף שיש לשמור עליו, החיוב בו אינו כחיוב בתקנת חכמים מסודרת. וזה לשונו:

ומעתה, אסורה נא לעיין בענין חומרא דר"ז, אשר מבואר דלא נעשה מתקנות חכמים, אלא שבנות ישראל החמירו מעצמן בזה, ולא נעשה זאת מתקנות וועד חז"ל, וביותר מבואר שם בסוגיא, דחומרא דהאי מנהגא לא נתפשט בכל המקומות... ולפיכך ראוי לומר בפשיטות על ענין חומרא דר"ז דבקל נפטרין הימנה. היינו, בכל ענין ובכל מקום שיש איזה צד לצדד ולהקל - יש להקל, כמבואר תוס' ברכות הנ"ל... ואף בחומרת רבי... דתיקן כך לנשים שבשדות, אפשר לחלק ולהקל לפי מה דאיתא ביצה (דף ו) בתוספות ד"ה והאידינא, לחקור היכא דגזרו משום שאינן בני תורה איך דיינינן השתא אם יש לנו דין דאינן בני תורה או לא. ע"ש.

לפי דברי ה"גליא מסכת", החומרה דר' זירא ותקנת רבי בשדות הן סוג של מנהג עממי שנתפשט, ולכן "בכל ענין ובכל מקום שיש איזה צד לצדד ולהקל - יש להקל", ולכן כשיש ספק בענייני כתמים (כמיוחד כשהם בתוך שבעה נקיים) וכיוצא בזה, ניתן להקל.¹⁹

19 להלכה, עדיין הראשונים כותבים שניתן להתיר את המנהג. אמנם בתחילת דבריו כותב ה"גליא מסכת" בלשון מסויגת יותר: "יש קצת לצדד להקל אם יתקבלו הדברים] בעיני החכמים". אך נראה שמעיקר הדין הוא סבר שחומרת ר' זירא היא מנהג שניתן להקל בו בקלות בשעת הצורך. והנה הגרש"ז אויערבך הביאו בשו"ת מנחת שלמה תניינא, סימן עב, אות ג, אלא שכתב: "מ"מ נלענ"ד שגם על גברא רבה דכוותיה אין לסמוך בזה בשום פנים ואופן" והביא חמישה נימוקים לדבריו: א. כיוון שהוא עצמו (ה"גליא מסכת") כתב חידוש זה רק בתנאי שיתקבלו הדברים בעיני החכמים, והרי ראינו שה"תפילה למשה" וה"חתם סופר" שהובאו שם קודם "לא העלו כלל על דעתם לצדד קולא זו גם במקום מצות פו"ר וחשש של גירושין"; ב. גם כיוון שנקטינן להחמיר חומרת ר' זירא גם בדם טוהר ובכתמים מדרבנן, מסתבר דחשיב לדידן כדין גמור, ולא רק כחומרה שאפשר להקל גם בה; ג. מדברי ה"טור", יורה דעה, סימן קצו, שכתב שצריך שיהיו הז' נקיים רצופים, ושאלו האחרונים איך יש נפקא מינה אף בזמן הזה לדין זה, ולכאורה לפי ה"גליא מסכת", ודאי יש נפקותא, אם אפשר להקל בדין זה; ד. גם ממה שכתב הרמב"ן, ש"עשו אותה חכמים כהלכה פסוקה בכל מקום, לפיכך אסור לאדם להקל בה ראשו לעולם", נראה שהלשון "בכל מקום" ו"לעולם" בא להורות שגם במקום מצווה ובשעת דוחק גדול אין להקל; ה. מדברי המאירי, שאמר שחכמים עשאוה "כהלכה פסוקה שאין עליה תשובה".

ברם, לעניות דעתי, נראה כי בכל הדיוקים הללו אין הוכחה מוכרחת, ועצם ההבחנה של ה"גליא מסכת" בין תקנה מסודרת של חכמים לבין מנהג שנתפשט במקומה עומדת, וניתן להשיב לנימוקים הללו כך: א. העובדה שה"חתם סופר" וה"תפילה למשה" לא העלו על דעתם אינה אומרת בהכרח שאם היו מביאים לפנייהם הוכחות רפואיות המראות בעליל שאם יחזרו לדין תורה תיפתר השאלה שדנו בה, היו מתעקשים על דעתם, ואפשר שהיו מודים בזה. ברם, בעולם הרפואי של ימיהם ובנתונים שעמדו

ואף בנידון דידן, נראה שלפי הצד שמדובר במנהג, ניתן להקל בכגון דא, וייתכן שיש לומר לאישה הזאת לעשות התרת נדרים.²⁰

סיכום

מן המקרה הפרטי אל מבט רחב יותר

משו"ת בית אבי, למדנו התוויית דרך כללית: אסור לשנות את ההלכה במקרים יחידים, קשים ככל שיהיו. ברם, בתורת עצה או מעין הוראת שעה, יש למצוא דרך להקל משום "תקנת השבים". ניתן להצדיק כיוון הלכתי זה מדבריו של בעל "עקידת יצחק" (בראשית, ירא, שער כ), שכתב שאין להפוך נורמה פסולה להלכה כוללת:

וכמה פעמים נתחבטתי על זה על אודות הנשים הקדשות, שהיה אסורן רופף ביד שופטי ישראל אשר בדורנו, ולא עוד אלא שכבר יאותו בקצת הקהלות ליתן להם חנינה ביניהם, גם יש שמפסיקין להם פרס מהקהל, כי אמרו: כיון שמצילות את הרווקים או הסכלים מחטא אסור אשת איש החמור או מסכנת הגויות, מוטב שיעברו על לאו זה משיבואו לידי אסור סקילה או סכנת שריפה. ואני דנתי על זה פעמים רבות לפניהם ולפני גדוליהם והסברתי להם שהחטא הגדול אשר יעבור עליו איש איש מבית ישראל בסתר ושלא לדעת הרבים וברשות ב"ד, חטאת יחיד הוא, והוא בעוונו ימות ע"י ב"ד של מעלה או מטה, וכל ישראל נקיים, כמו שהיה עוון פילגש בגבעה, אם היו ב"ד שלהם מוסרין האנשים הרשעים ההם לכדם ביד ישראל. אמנם החטא הקטן, כשיסכימו עליו דעת הרבים, והדת נתנה בבתי דיניהם

לפניהם, לא העלו זאת על דעתם, אך אין זה אומר שכיום לא היו מעלים זאת על דעתם. ובכלל, קשה לעניות דעתי ללמוד שום דבר מן העובדה שלא כתבו במפורש, ואילו חשבו שאין שום דרך לבטל את חומרת ר' זירא, גם אם יתברר בעליל שהיא היא הפוגעת בפרייה ורבייה, היה להם לומר זאת במפורש, שכן על הפוסק לפרש את דבריו, ומתוך שלא אמרו זאת, יש לדייק להפך: ב. העובדה שאנו מחמירים גם בדם טוהר וכתמים אינה אומרת שהדבר נעשה דין גמור כשאר הדינים, ויש בזה רק כדי להעיד שהמנהג נתפשט גם על דינים אלו, והרי הוא ככל מנהג אחר שנהגו בו, שבנוגע לדור שאחריו, המנהג נהפך למעין "הלכה" שהדורות הבאים חייבים לקיימה כבני בישן. וראה גם בהע' 16 ובהע' 18; ג. מה שכתב ה"טור", זה באופן רגיל, כפי שצריך להיות כשמקיימים את המנהג, שאז באמת אין נפקותא, והוא לא דיבר על מצב חריג שלא מקיימים את המנהג; ד. לשון הרמב"ן היא כללית ואינה מתייחסת למצב מסוים שיש בו בעיה שצריך לפתור אותה, הנובעת מקיום חומרת ר' זירא. בזה אין אנו יודעים מה יאמר הרמב"ן, וכל דבריו הם רק על המנהג הרגיל כשארין שאלה הלכות המאלצת את הפוסק לפסוק אחרת. וכאמור, אילו היה הרמב"ן כותב במפורש שגם נגד מצוות פרייה ורבייה או גם נגד איסור כרת, יש להקפיד על חומרת ר' זירא, היה בדבריו הוכחה של ממש, אך הוא לא כתב זאת, אדרבה, אפשר לומר שמכאן יש כעין ראייה שבמקום שיש התנגשות הדין אחר; ה. כנ"ל, אין המאירי אומר מה הדין כשההלכה הפסוקה הזאת מונעת קיום מצוות פרייה ורבייה, וגורמת לעיגון ואף לגירושין במקרים רבים. וגדול השלום, שאפילו שם המפורש הנכתב בקדושה, אמר הקב"ה: יימחה שמי על המים. וד"ל.

20 ראה הע' 16.

שלא למחות בו, הנה הוא זימה ועוון פלילי וחטאת הקהל כלו, ולא נתן למחילה אם לא בפורענות הקהל כמו שהיה בבני בנימן על השתתפם בעון, והוא היה עון סדום, כמו שביארנו שהם ובתי דינין שלהם הסכימו שלא להחזיק יד עני ואביון. ולכן הוא טוב ומוטב שיכרתו או ישרפו או יסקלו החטאים ההם בנפשותם משתיקק אות אחד מהתורה בהסכמת הרבים, כמו שאמר בזה שעשתה בו פרשה בפני עצמו "לא תהיה קדשה" וכו' (דברים כ"ג), כמו שיתבאר שם ב"ה. ומי שלא יקבל זה בדעתו אין לו חלק בבינה ונחלה בתורת אֵלֵהֵיִת.

והרשב"א (שו"ת, חלק ה, סימן רלח) כותב שיש לנהוג בחכמה, ופעמים, גם כשהמציאות קלוקלת, יש להוביל את האדם אט אט לעבר שמירת ההלכה:

כי לשון רכה תשבר גרם, ולעולם כל מישר ומישר פנה דרך לפני העם להסיר המכשלה את העם צריך לעלות מן הקלה אל החמורה, ואין נוטלין כל החבילה ביחד, ואחר כוונת הלב הדברים אמורים.

וכשם שהיה רבי מקריב לבית קיסר שור פיטם ביום אידם בתחילה כדי למנוע את האפשרות שיוקרב שור לעבודה זרה, כך על הפוסק לנהוג, כי "אי אפשר לנהוג בכל האנשים במידה אחת", ו"לכל זמן מזומן, והעלמת עין מן העובר לעתים מצוה. והכל לפי צורך השעה".